

А. В. Сіняк

**ПРЫЁМЫ КАМІЧНАГА
Ў АНАНІМНЫМ ЗБОРНІКУ ЖАРТАЎ «ΦΙΛΟΓΕΛΩΣ»**

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск;
sinuakal@gmail.com;
наук. кір. – Я. У. Прыстаўка, канд. філал. навук, дац.

У артыкуле разглядаюцца асноўныя прыёмы стварэння камічнага эфекту ў ананімным зборніку жартаў «Φιλόγελος», прыводзяцца прыклады старажытнагрэчаскіх жартаў і іх тлумачэнне.

Ключавыя словы: камічнае; камічны эфект; прыёмы камічнага; смех; жарт.

Камічнае з’яўляецца ўніверсальным, разнапланавым і складаным для вывучэння феноменам. Як заўважае Н. Б. Мячкоўская, «смешнае, з’яўляючыся культурнай універсальнай, прадстаўлена ва ўсіх культурных семіётыках, у тым ліку рытуальна-рэлігійных. Калі ў адносінах да мастацтва аб смешным пішуць даўно (і ў эстэтыцы смешнае называюць камічным), то вывучэнне смешнага ў паводзінных семіётыках штодзённага жыцця практычна робіць першыя крокі, таму аб анталогіі смешнага ў жыцці пакуль судзяць па даследаванні камічнага ў мастацтвах, як вербальных (якія выкарыстоўваюць натуральную мову), так і не вербальных» [3, с. 142]. Найбольш распаўсюджаным вынікам камічнага эфекту з’яўляецца смех, які разглядаецца як з’ява эстэтычная, а не фізіялагічная [1, с. 7]. Камічнае вывучаецца логікай, эстэтыкай, тэорыяй літаратуры, лінгвістыкай і г. д. Камічны эфект можа стварацца на розных узроўнях (лексіка, сінтаксіс, семантыка і г. д.). Таму вельмі лагічна, што гэтае пытанне выклікае цікавасць розных даследчыкаў. У нашым даследаванні мы абапіраліся на працы В. З. Саннікава [5], які даследаваў моўную гульню як адзін з відаў лінгвістычнага эксперымента, і Б. Дземідока, які вывучаў прыёмы і формы камічнага [1].

Старажытныя грэкі любілі пасмяяцца, аб чым сведчыць узнікненне ананімнага зборніка жартаў «Φιλόγελος» [6]. Дадзены зборнік дае ўяўленне аб сватаўспрыманні і сацыяльна-палітычных поглядах старажытных грэкаў. Разам з тым, помнік мае вялікае значэнне не толькі для разумення старажытнагрэчаскай культуры, але і для генезісу і тыпалогіі механізмаў камічнага. Ананімны зборнік жартаў «Φιλόγελος» з’яўляецца важным звяном у гісторыі рэцэпцыі антычнай культуры, яго вывучэнне дапамагае нам лепей зразумець сучасную

тэорыю камічнага і яго разнастайныя літаратурныя і фальклорныя формы. Помнік змяшчае 264 жарты, аднак некаторыя запісаны па два разы. 57 жартаў са зборніка былі перакладзены на рускую мову М. Л. Гаспаравым [4, с. 298–302].

У нашым даследаванні мы паспрабавалі выявіць асноўныя прыёмы камічнага, якія выкарыстоўваюцца ў жартах зборніка «Φιλόγελως».

1. Гіпербалізацыя. Гэта мастацкі прыём, заснаваны на моцным перабольшванні якіх-небудзь уласцівасцяў чалавека, прадмета або з’явы [2, с. 41]. Перш за ўсё, камічны эфект гіпербалы звязаны з супярэчнасцю і поўнай або частковай неадпаведнасцю зместу фактам рэчаіснасці, якія моцна перабольшваюцца. Напрыклад, мы можам назіраць гіпербалізацыю чалавечай ляноты ў наступным жарце:

Ὁκνηρὸς ὀκνηρῷ δηνάριον ἐχρεώσται. ὑπαντήσας δὲ αὐτῷ ἦται τὸ δηνάριον. Τοῦ δὲ εἰπόντος «ἔκτεινόν σου τὴν χεῖρα καὶ λῦσόν μου τὸ μάπουλον καὶ ἄρον τὸ δηνάριον», ὁ ἕτερος ἔφη· «πορεύου· ἐνθεν οὐδέν μοι χρεώστεῖς» (213).

Гультай гультаю пазычыў дынарый; сустрэўшы яго аднойчы, ён запатрабаваў з яго доўг. Той сказаў: «Працягни руку, развяжы мой кашэль і дастань дынарый». Першы адказаў: «Ідзі сабе, ты мне больш не даўжнік».

2. Нечаканае параўнанне. У штодзённым жыцці параўнанне – гэта з’ява, якая ўзнікае на падставе асацыяцый. Звычайна гэта не выклікае камічнага эфекту, бо параўноўваюцца рэчы падобныя. Але здараюцца нечаканыя параўнанні рэчаў, якія наогул паміж сабой не звязаныя. Менавіта яны ствараюць камічны эфект. Прыкладам нечаканага параўнання ў зборніку можа служыць жарт, дзе чалавек параўноўвае сябе з авечкай, прычым пасля такога параўнання ўзнікае асацыятыўны рад прыкмет, па якіх яшчэ мы можам параўнаць гэтага чалавека з авечкай:

Κυμαῖος ἰδὼν πρόβατον συμπλεποδισμένον καὶ οὕτω κειρόμενον, εἶπεν «εὐχαριστῶ τῷ κυρίῳ μου ὅτι οὐδέποτε με δήσας ἔκειρε» (167).

У Кімах адзін чалавек убачыў звязаную авечку, якую стрыглі, і сказаў: «Шчасце маё, што мой цырульнік стрыжэ мяне, не звязваючы».

3. Парушэнне праксеалагічных нормаў. Як прыклад можна прывесці жарт, дзе педант выбірае не падыходзячы сродак для дасягнення мэты. Смешным становіцца тое, што педант не разумее, што не зможа навучыцца плаваць, калі не будзе заходзіць у ваду:

Σχολαστικὸς κολομβῶν παρὰ μικρὸν ἐπνίγη ὥμοσε δὲ εἰς ὕδωρ μὴ εἰσελθεῖν, ἐὰν μὴ μάθη πρῶτον καλῶς κολυμβᾶν (2).

Педант, плаваючы, ледзь не патануў, і даў зарок не ўваходзіць у ваду, пакуль не навучыцца добра плаваць.

Яшчэ адным прыкладам гэтага сродку з'яўляецца жарт, дзе камічны эффект стварае глупства педанта, які хоча ўбачыць сябе, але заплюшчвае вочы:

Σχολαστικὸς θέλων ἰδεῖν εἰ πρέπει αὐτῷ κοιμᾶσθαι, καμύσας ἐνωπρίζετο.

Педант, жадаючы паглядзець, ці прыстойна ён выглядае, калі спіць, паставіў перад сабой лютэрка і заплюшчыў вочы (11).

4. Парушэнне логікі ў матывацыі ўчынкаў. Як прыклад можна прывесці жарт, дзе камічнасць сітуацыі заключаецца ў тым, што педант не разумее, што не ад яго залежыць хуткае перапраўленне праз раку, а ад руху парома:

Σχολαστικὸς διαπερᾶσαι ποταμὸν βουλόμενος, ἀνέβη εἰς τὸ πλοῖον τῷ ἱππῷ ἐποχούμενος. πυθομένου δέ τινος διὰ τί οὐ κάτεισι, «σπουδάζω» ἔφη (31).

Педант, перапраўляючыся праз раку, заехаў на паром верхам на кані. На пытанне, чаму ён не злезе, ён адказаў: «Я спяшаюся».

Вельмі часта жарт становіцца жартам на апошніх словах. Прыкладам гэтага могуць службыць жарты з нечаканай канцоўкай, дзе педант абсурдна прабацаецца за тое, што сын памёр і не прыйшоў у школу:

Σχολαστικὸς ἐκκομίσας τὸν υἱόν, ἀπαντήσας τῷ διδασκάλῳ αὐτοῦ «σύγγνωθι» ἔφη «ὅτι οὐκ ἦλθεν ὁ υἱός μου εἰς τὴν σχολήν· ἀπέθανε γάρ» (77).

У педанта памёр сын. Сустрэўшы яго школьнага настаўніка, ён сказаў: «Прабачце, што мой сын не прыйшоў у школу: ён памёр».

5. Парушэнне натуральнага парадку рэчаў. Асобнае месца займаюць жарты з парушэннем натуральнага парадку рэчаў. Да смеху прыводзяць абсалютна нелагічныя і непаслядоўныя дзеянні або разважанні героя. У наступным прыкладзе педант не разумее, што парадак дзеянняў парушаецца:

Σχολαστικὸς εἰς λάκκον πεσών, συνεχῶς ἐβόα ἀνακαλῶν ἑαυτῷ βοηθούς· ὡς δ' οὐδεὶς ὑπήκουε, λέγει πρὸς ἑαυτόν «μωρός εἰμι, ἐὰν μὴ ἀνελθὼν πάντας μαστιγώσω, ἵνα οὕτω γοῶν μοι ὑπακούσωσι καὶ κλίμακα κομίσωσιν» (52).

Педант зваліўся ў басейн і доўга клікаў на дапамогу рабоў, але яго ніхто не чуў. Тады ён сказаў сам сабе: «дурань я, трэба мне вылезці і пабіць іх усіх: тады ўжо яны паслухаюцца і спусцяць мне лесвіцу».

6. Парушэнне моўных і камунікатыўных нормаў. Сярод жартаў вельмі распаўсюджаныя дыялогі. Часта выкарыстоўваецца прыём абсурднага дыялогу. Удзельнікі такіх дыялогаў не могуць карыстацца неабходнымі аргументамі. Часам яны нават не стараюцца зразумець адзін аднаго. Кожны размаўляе аб нечым сваім, і яго не цікавіць тое, пра што гаворыць яго апанент: педант або няправільна інтэрпрэтуе інтэнцыю (камунікатыўны намер) суразмоўцы, або лекар інтэрпрэтуе пытанні літаральна:

Δύσκολος ἰατρὸς ἐτερόφθαλμος ἠρώτα· νοσοῦντα· «πῶς ἔχεις»; εἶπεν· «ὡς βλέπεις». ὁ δὲ ἰατρὸς ἔφη· «ἐὰν ὡς ἐγὼ βλέπω ἔχῃς, τὸ ἥμισυ σου ἀπέθανε» (185).

Аднавокі лекар-буркун спытаў хворага: «Як здароўе?» Той адказаў: «Як вы бачыце». Лекар сказаў: «Калі так, як я бачу, то вы ўжо напалову памерлі».

У некаторых жартах мы можам бачыць памылковую інтэрпрэтацыю адносных намінацыйных адзінак, якія маюць рознае значэнне ў залежнасці ад таго, хто іх выкарыстоўвае. Так мы можам бачыць жарт, дзе педант, сам таго не разумеючы, раіць свайму бацьку пахаваць сваё дзіця, г. зн. самога педанта:

Σχολαστικῷ ἐκ δούλης τεκνώσαντι ὁ πατήρ συνεβούλευε τὸ παιδίον ἀποκτεῖναι. ὁ δὲ «πρῶτον» ἔφη «σὺ τὰ τέκνα σου κατόρυζον, καὶ οὕτως ἐμοί συμβούλευε τοῦμὸν ἀνελεῖν» (57).

У педанта нарадзілася дзіця ад рабыні. Бацька параіў забіць яго. Педант сказаў: «Спачатку сваіх дзяцей пахавай, а потым рай мне маіх забіваць».

Таксама да гэтага прыёму можна аднесці жарт, дзе смешным з'яўляецца тое, што чалавек блытае часцінамоўную прыналежнасць слова (амаформы) і вынікае непаразуменне:

Κυμαῖος ἐπιζητῶν φίλον, ἐκάλει αὐτὸν πρὸ τῆς οἰκίας ὀνομαστί. ἑτέρου δὲ εἰπόντος· «ὕψηλότερον φώνησον, ἵνα ἀκούσῃ», ἀφείς τὸ ὄνομα δ' ἦδει ἐβόα· «ὕψηλότερε» (160).

У Кімах адзін чалавек шукаў сябра, і калі стаяў перад яго хатай, клікаў яго па імені. Яму адказалі: «Крычы грамчэй, каб цябе пачулі». Ён перастаў клікаць па імені і закрычаў: «Гэй ты, Грамчэй!».

У зборніку таксама сустракаецца камічны эфект, які грунтуецца на прыродзе фразеалагізма. Адзінкі, якія ўваходзяць у склад фразеалагізма, у сказе паводзяць сябе па-іншаму, чым у складзе свабодных словазлучэнняў, што і стварае камічны эфект [5, с. 298]:

Μισογύναιος, τῆς γυναικός αὐτοῦ ἀποθανούσης, ἐπὶ τῷ θάψαι ἐκήδευσεν. τινὸς δὲ ἐρωτήσαντος «τίς ἀνεπαύσατο;» ἔφη· «ἐγὼ ὁ ταύτης στερηθείς» (247).

Жанчынаненавіснік, калі ў яго памерла жонка, зладзіў ёй пышнае пахаванне. Мінак спытаў: «Хто тут здабыў заспакаенне?» Ён адказаў: «Гэта я, нарэшце».

У гэтым жарце абыгрываецца фразеалагізм «здабыць заспакаенне» («τίς ἀνεπαύσατο»), камічны эфект ствараецца тым, што мужчына інтэрпрэтуе фразеалагізм літаральна.

Калі больш глыбока разглядаць ананімны зборнік жартаў «Φιλόγελως», можна сказаць, што ў ім адлюстроўваюцца не проста жарты, а сінтэз моўных прыёмаў, стылістычных фігур, сацыяльнага партрэта і менталітэту старажытнага чалавека, якія не губляюць актуальнасці і ў нашы часы. Прыёмы камічнага ў зборніку з'яўляюцца ўніверсальнымі, яны супадаюць з прыёмамі, якія выкарыстоўваюцца для стварэння сучасных жартаў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Демидок Б. О комическом. Москва: Прогресс, 1974.
2. Лазарук М. А., Ленсу А. Я. Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў. Мінск: Народная асвета, 1996.
3. Мечковская Н. Б. Феномен «смешного» в речи, его языковые первоэлементы и внеязыковые механизмы // Логический анализ языка. Языковые механизмы комизма. Москва, 2007. С. 141–153.
4. Памятники поздней античной поэзии и прозы II–V века / отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек. Москва: Наука, 1964.
5. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры. Москва: Яз. слав. культуры, 2002.
6. [Hieroclis et Philagrii] Philogelos: Hieroclis et Philagrii facetiae / ed. Alfred Eberhard. Berolini: H. Ebeling et C. Plahn, 1869.